

УДК 94(477)(1-21)"18/19":336.711

DOI 10.12958/2227-2844-2024-3(362)-159-170

Радченко Наталія Миколаївна,
доктор історичних наук, професор
кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна.
nataliia.radchenko@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

**РОЗВИТОК КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ МЕРЕЖІ
У МІСТАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Постановка проблеми. Більшість дослідників традиційно пов'язують зміни практично в усіх галузях соціально-економічного життя Російської імперії саме з реформою 1861 р., у тому числі й зміни у кредитно-банківській галузі. Економічна структура країни до реформ 1860-х рр. не мала приватних акціонерних комерційних банків, оскільки до їхнього проведення метою кредитування було забезпечення дворянства необхідними коштами. Цим завданням опікувалися державні структури. Після реформування і зміни соціальної структури суспільства кредитування стало явищем необхідним для більш широкого кола осіб, а, отже, виникла потреба у приватних структурах. Але знову перші банківські установи створюються під пильним оком держави, засновуються різноманітні казенні банки і домінує державний кредит (Новікова, 2009, с. 58). Установи дрібного кредитування (різні ощадно-позичкові товариства, кредитні товариства, земські каси, ощадні каси), відрізняючись за назвами і способами організації, були спрямовані на задоволення потреб населення у доступі до дешевого дрібного кредиту. Їхнім створенням переймалися земства та приватні особи. Вони були розраховані насамперед для людей, котрі займалися землеробством та промислами.

З огляду на це, цікавим явищем є історія розвитку мережі кредитно-фінансових установ в одній окремо взятій губернії. Харківська губернія та Харків були значним торговим та виробничим центром імперії у другій половині ХІХ ст. Цьому сприяло географічне розташування на перехресті торгових шляхів з Києва до Москви, а також на Кавказ та Крим, тут перетиналися два великі поштові тракти: Московський і Кавказький. У 1870 – 1880-х рр. через Харків пройшли залізничні шляхи, які з'єднали місто з Москвою, Курськом, Таганрогом, Ростовом, Севастополем, Кременчуком і Миколаєвом. На пореформений час на

Харківщину припадало майже 50% ярмаркового товарообігу українських губерній. У 1902 р. відкрилася Харківська кам'яновугільна і залізоторгова біржі, через які укладалися величезні угоди на продаж вугілля й металу. За даними на 1910 р., у губернії проживало 3417 тис. осіб у 4 218 населених пунктів.

У другій половині XIX ст., за офіційним документами, у Харківській губернії було 18 міст: губернське – Харків, 10 повітових – Богодухів, Валки, Вовчанськ, Зміїв, Ізюм, Куп'янськ, Лебедин, Охтирка, Старобільськ, Суми; 7 заштатних – Біловодськ, Білопілля, Золочів, Краснокутськ, Недригайлів, Слов'янськ, Чугуїв.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що процес становлення мережі кредитно-банківських установ у містах Харківської губернії, а також їх вплив на соціально-економічний розвиток міст у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. до сьогодні залишається темою малодослідженою. У науковій літературі історія банків регіону зустрічається у двох випадках. По-перше, у зв'язку з діяльністю О. Алчевського та банкрутством двох його банків – Харківського земельного та Харківського торгового (Герценштейн, 1903; Снегирев, 1903), та по-друге, у працях присвячених історії банківської справи Російської імперії (Краснікова, 1999; Ходченко, 2008; Новікова, 2009; Кириченко, 2012; Радченко, 2019).

Метою дослідження є спроба систематизувати окремі факти становлення банківської системи у населених пунктах Харківської губернії у другій половині XIX ст. – на початок XX ст. та визначити основні характеристики функціонування подібних кредитно-банківських установ.

Методи дослідження у статті добиралися відповідно до мети та опиралися на принцип історизму. Представлені вони загальнонауковим методом аналізу і спеціально науковими історико-порівняльним та історико-генетичним методами. Застосування цих методів дозволило послідовно простежити процес формування і розвитку історичних знань з досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. На відміну від Києва чи Одеси де функціонували філії Державного банку до середини XIX ст. Харків та губернія не мали жодної банківської установи. Перша Контора Державного банку відкриється у Харкові тільки у 1843 р., активний розвиток галузі відбувається після реформ 1860-х рр.

У результаті реформ російський уряд прагнув створити сильну кредитно-банківську систему, у якій значна увага приділялася б різним громадським та приватним акціонерним комерційним установам. Для цього було прийнято ряд законів, а серед них «Положення про міські громадські банки» 1862 р. Впродовж 1860–1870-х рр. у Харкові та губернії відкривається низка міських громадських банків. У 1865–1866 рр. відомо про роботу у Старобільську міського громадського банку, а у

Сумському повіті почав працювати Білопільський міський громадський банк та Сумський міський громадський банк (ПЗЗ РІ, 1865, с. 13).

Активна поява кредитно-банківських установ саме цієї форми – міські громадські банки, була викликана, по-перше, реалізацією селянської реформи 1861 р. і потребою у появі спеціалізованих місцевих іпотечних земельних фінансових інституцій, по-друге, активним розвитком органів міського і земського самоврядування, реалізацією соціальних ініціатив яка потребувала додаткового фінансування, та по-третє, широкою потребою місцевого населення у доступному короткостроковому кредитуванні та іпотеці, так наприклад, специфікою діяльності міських громадських банків мало стати орієнтування на середні прошарки тогочасного міського населення.

Для задоволення потреб населення у дрібному кредитуванні з 1860-х рр. в українських губерніях почала формуватися мережа установ дрібного кредитування. Проте у Харківській губернії таких установ вкрай мало. І серед різноманіття подібних установ на Харківщині до 1870 р. було запроваджено лише такий їх тип як ощадні каси. Основною відмінністю ощадної каси від звичайних кредитних закладів була відсутність власних спекулятивних або промислових цілей. Каса переслідувала інтереси вкладників, приймаючи від них гроші та збільшуючи їх шляхом нарахуванням відсотків. Перша міська ощадна каса була відкрита у Харкові у 1864 р., через рік у Сумах було відкрито ще одну ощадну касу.

Наприкінці 1860-х рр., у 1868 р. у Харкові було започатковано один із найбільш відомих українських банків – Харківський торговий банк із основним капіталом, що складався із 5000 акцій і вартість кожної дорівнювала 100 руб. Через кілька років, у 1871 р. на таких самих засадах створено Харківський земельний банк із загальним капіталом 1 млн руб. Капітал банку був заснований за допомогою випуску 5000 акцій по 200 руб. кожна. На початок ХХ ст. капітал Торгового банку становив 1 млн руб., а капітал земельного банку – близько 9 млн руб. Серед засновників обох банків відразу виділилася постать харківського купця-промисловця О. Алчевського. На кінець ХІХ ст. він став одним із найбільших банкірів та промисловців Російської імперії, а його статок оцінювався у 12 млн руб. (за іншими джерелами 19 млн руб.) (Панченко, 2004).

З моменту заснування обох харківських банків Алчевський стає Головою ради Земельного банку та членом правління Торгового банку. Фактично він управляє обома установами на свій розсуд. Документи судової справи свідчать, що О. Алчевський часто призначав за власним бажанням не лише співробітників обох банків, але й членів його правління. На засіданнях ради правління банків він вирішував усе самотійно, не беручи до уваги голоси та думки інших. Як свідчать сучасники О. Алчевський був наділений великим розумом, сильною

волею, яка межувала із деспотизмом, великою енергією і працьовитістю (Снегирьов, 1903, с. 853).

Приміщення обох банків знаходилися спочатку в одній будівлі, а потім у розташованих поряд будинках. На Миколаївській площі у Харкові, на замовлення О. Алчевського, було побудовано «подвійну» будівлю, яка містила внутрішній прохід. «Архітектура будівлі була досить символічна, як би натякаючи на початкову нерозривність двох банків, між якими перетікали невидимі для сторонніх фінансові потоки, так само, як по переходу між банківськими будівлями переміщалися співробітники» (Мошенский, 2014, с. 428). Обидва банки, перебуваючи у такому тісному взаємозв'язку за складом управління та штатом працівників, ще більше зближались за фінансовими операціями.

Після указу 1871 р. що визначав загальні засади, на яких могли бути організовані кредитні установи земствами у губернському центрі заснували Харківський міський громадський банк. За деякий час він змінив назву на Харківський міський купецький банк (ПЗЗ РІ, 1871, с. 82-83). Від самого початку основною заявленою метою створення нових банків було забезпечити населенню доступ до дешевих кредитних коштів землевласникам і міщанам-домовласникам під заставу землі чи міської нерухомості. Банки, які розпочали свою діяльність спочатку в 5 губерніях, досить скоро розширили її до 18.

Харків як місто, що досить швидко розвивалося, привернуло увагу великих банків імперії, які з 1872 р. почали відкривати у Харкові свої відділення або агентства, це і: Санкт-Петербурзький міжнародний комерційний банк, Азово-Донський комерційний банк, Волзько-Камський комерційний банк, Катеринославський комерційний банк.

За два роки відчинили двері для клієнтів банкірські будинки «М. Рабінович та сини» та «Роман Рубінштейн та сини». На той час банкірські будинки і контори, фактично здійснювали той самий об'єм операцій, що й комерційні банки, за невеликими виключеннями. По-перше, вони вважалися за приватні установи і тому не мали необхідності у затвердженні статутів та публікації своєї фінансової звітності. По-друге, об'єм їхніх обігів був значно меншим за комерційні банки. Тогочасний міністр фінансів І. Вишнеградський стверджував, що банківські установи, контори і міняльні лавки «нічим, крім назви, не відрізняються один від одного», за винятком того, що «діють без жодного контролю». За його словами, вони займаються як «позитивно шкідливими» операціями (короткострокове кредитування), так і забороненими законом угодами, мається на увазі розстрочка внутрішніх білетів з виграшем позик і права на їх отримання (Радченко, 2019, с. 300).

У 1870 – 1890-х рр. кредитно-банківську мережу губернії поповнили низка банків чи банківських відділень у повітових містечках Харківщини:

1) міські громадські банки: Зміїв (1872 р.), Слов'янськ (1872 р.), Ізюм (1872 р.), Охтирка (1876 р.), Куп'янськ (1878 р.);

2) селянські банки: Олександрівський Сумський селянський сільськогосподарчий банк (1885 р.);

3) банківські відділення: Селянського земельного, Об'єднаного комерційного і Орловського банків в Охтирці (1870 р.); Державного банку, Об'єднаного комерційного та Харківського земельного банку в Сумах (1896 р.).

З 1870-х рр. кредитно-банківську мережу Харкові доповнюють установи дрібного кредитування. Найбільш часто вони створювалися у вигляді товариств взаємного кредитування чи ощадно-позичкових кас. Основною відмінністю між кредитним товариством (спількою) і ощадно-позичковим товариством була відсутність у першого сплати пайових внесків. Основний капітал кредитних товариств створювався із позик Державного банку або земських кас дрібного кредиту.

Однією з перших постала Губернська земська каса дрібного кредиту. На той час земства прагнули розвивати дрібне кредитування, намагаючись таким чином покращити становище населення. Однак «При заснуванні товариств земства керувалися добрими намірами і захопленням модою, ніж діяли в усвідомленні тих умов, які потрібні для розвитку товариств. Маючи за мету прийти на допомогу менш заможним елементам села, земства не усвідомлювали самі, в який спосіб це завдання може бути здійснено, – зауважує дослідник історії земств Б. Веселовський, – Коли ж виявилось, що товариства йдуть на користь головним чином заможним елементам села в земських колах, що найбільш цікавилися товариствами, – настає розчарування» (Веселовський, 1909–1911, с. 42).

Натомість з 1870-х рр. в регіоні активно розвиваються ощадно-позичкові каси на базі різних підприємств: Ощадно-позичкова каса службовців товариства «Соколов і Жлудський», Ощадно-позичкова каса службовців Харківської губернської земської лікарні, Ощадно-позичкове товариство службовців Руського паровозобудівного і механічного товариства.

З 1870 р. працює Товариство взаємного кредитування прикажчиків м. Харкова (ПЗЗ РІ, 1870, с. 13-20), Перше та Друге Харківські товариства взаємного кредиту, Харківське міське кредитне товариство та Харківське ощадно-позичкове товариство. Також у Харкові розташовувалося Товариство взаємного кредиту гірничопромисловців Півдня Росії.

Створюються Товариство взаємного кредиту повітових земств – Ізюмського, Куп'янського, Охтирського, Лебединського, Сумського (ПЗЗ РІ, 1872, С. 584-592, 997-1005).

Серед повітових центрів губернії активно розвивалися Суми. Завдяки розвитку цукрової, машинобудівної, металообробної і текстильної

промисловості Суми перетворилося на один із найбільший економічних осередків губернії, чому сприяла побудова у 1877 р. залізничної станції. В місті з населенням 15,5 тис чоловік працювало 14 фабрик. Тричі на рік проходили значні за розмірами ярмарки, розташовувалися 7 товарних складів та більше 300 різних крамниць і лавок. У 1878 р. в сумах почало працювати Сумське товариство взаємного кредиту. У місті було відкрито філії Державного банку, Об'єднаного комерційного та Харківського земельного банку, Сумський міський громадський банк, Олександрівський Сумський сільськогосподарчий селянський банк.

Олександрівський Сумський сільськогосподарчий селянський банк у 1885 р. допоміг заснувати відомий меценат І. Харитоненко. Статутний капітал банку становив 50 000 крб. і майже всі кошти дав І. Харитоненко. Він же дав назву банку і визначив його основне завдання – допомагати селянам.

У 1884 р. Державний банк починає приймати соло-векселі землевласників під заставу землі. Найбільше подібних операцій проходить в Харківській та Херсонській губерніях. Подібне кредитування було дуже ризикованим, адже заставлене майно не завжди могло покрити суму боргу. Це був вимушений крок держави для підтримки сільського господарства після неврожаю 1879, 1880, 1882 рр. (Мошенский, 2014, с. 363). 1885 р. у Харкові запрацювали відділення Державних земельних банків – Дворянського та Селянського.

На середину 80-х рр. відомо, що у Харкові працює ще одна міська ощадна каса та один банкірський будинок П.Д. Новова, проте точні дати початку їхньої діяльності не відомі.

На початку ХХ ст. Харків сколихнула новина про самогубство О. Алчевського. Ця подія призвела до початку банкрутства обох його банків та гучного судового процесу щодо зловживання службовим становищем з боку їхніх керівників (Снегирьов, 1903, с. 856-867).

Розглядаючи справи банків, судом було доведено, що Земельний банк переводив значну частину своїх коштів до Торгового банку, а звідти ці гроші потрапляли у власне розпорядження О. Алчевського. До судового розгляду потрапили взаємні фінансові операції банків, починаючи із 1896 р. На 1 січня 1896 р. із Земельного банку до Торгового було переведено більше 3,6 млн руб. Поступово поточний рахунок збільшувався і на червень 1901 р. загальна заборгованість Торгового банку Земельному сягнула 5,5 млн руб. Прийняття Торговим банком таких значних сум було прямим порушенням його статуту (п. 1 ст. 12), за положенням якого від однієї особи банк міг прийняти не більше 8 % свого основного та запасного капіталів разом узятих. Земельний банк отримував такі кошти, закладаючи власний запасний капітал у різних кредитних установах, а отримані суми передавав у Торговий банк (Белов, 2008, с. 139-140; Снегирьов, 1903, с. 852-853).

Економічна криза 1889 – 1901 рр. змусила О. Алчевського звернутися за допомогою до Міністерства фінансів, і особисто до С. Вітте, однак отримавши декілька відмов 7 травня 1901 р. він скоїв самогубство, кинувшись під потяг. Напередодні Алчевський надіслав телеграму своєму секретарю А. Гродецькому, текст якої підтверджує думку саме про самогубство: «Як жахливо я закінчую... якщо Христина Данилівна залишиться в живих, допоможіть їй... Скільки людей я погубив, не виключаючи і власних дітей» (Смерть, 1901, с. 1). Точки зору про самогубство дотримувалися не усі, ходили чутки про помсту конкурентів або просто нещасний випадок (Любарска-Письменная, 1906, с. XVIII).

Самогубство Алчевського стало причиною серйозних побоювань щодо становища харківських банків, якими він фактично керував. Призначені урядом ревізії Земельного банку 1901 р. виявили ряд зловживань у обох банках. Перевірка змусила Харківський земельний банк вимагати від Торгового банку виплати заборгованості у розмірі 5403550 руб. 14 коп. Через невиконання взятих на себе зобов'язань, адже Торговий банк не мав грошей на сплату цієї суми, його було визнано неплатоспроможним боржником (Радченко, 2019, с. 136). Вирок було оголошено членам правління Харківського земельного та Харківського торгового банку, їх було позбавлено волі на строк від 1,5 до 3,5 років та основних прав. Двох учасників справи було виправдано.

Судова справа Харківського земельного банку і її учасників отримала свою оцінку у сучасників, професор Харківського університету П. Мигулін вважав основною помилкою О. Алчевського розпочинати великі будівельні проекти під час економічної кризи 1899 – 1901 рр.: «Зовсім випадково виявлені були зловживання в Харківському земельному банку, засновник якого ... мав добру репутацію у Міністерстві фінансів і навіть мав славу «фінансового генія». У даному випадку цей «геній» ... закладав у різних установах заставні листи земельного банку ... отримані гроші передавав на поточний рахунок місцевого торгового банку ... а потім отримував їх з торгового банку для своїх операцій, головним чином, для фінансування величезного Донецько-Юр'ївського металургійного заводу. Завод передбачалося ... продати іноземним капіталістам з великим баришем, і, погасивши борг торговельного банку, дати можливість останньому повернути гроші земельному банку, який викупив би надстрокові заставні листи і їх знищив би» (Мигулін, 1904, с. 431).

Кредитно-банківські установи Харківщини, що витримали роки Першої світової війни знищила більшовицька окупація. Російська влада, обравши Харків за свою «маріонеткову» столицю, зупинила усю торгіву і промислову діяльність. Банки під виглядом конфіскації майна було пограбовано, до того ж росіяни видали заборону на здійснення будь-яких банківських операцій.

Спроби української влади налагодити банківську справу привели до відкриття у Харкові навесні 1918 р. Південного комерційного банку у вересні 1918 р. та Донецького гірсько-промислового банку. Проте повернути довіру населення до надійності банківського вкладу в умовах безперервних революцій, переворотів та війни було майже неможливо. А захоплення росіянами влади у 1919 р. поклали край існуванню кредитно-банківських установ.

Наукова новизна. Здійснено спробу реконструкції мережі банків і установ дрібного кредитування міст Харківщини даного періоду.

Висновки. У пореформений час в Харківській губернії спостерігається поява та становлення кредитно-банківських установ. Переважають інституції які займаються земельними та іпотечними угодами. Відповідно найбільш активний розвиток мають державні та громадські банки. Центрами економічного життя губернії є Харків та Суми, що підтверджується активним розвитком банківської справи у цих містах. Велику роль для розвитку банківської справи Харківщини відіграв О. Алчевський. Доля його банків є досить показовою для Російської імперії, яка лише переживала перехід до напівфеодального до капіталістичного укладу економіки, з недосконалим законодавством, «біржовими лихоманками» та спекуляціями, феноменом «кишенькових» банків, явищем обтяження банківського портфеля акціями підприємств. Натомість мають слабкий розвиток установи дрібного кредитування. Їх більшість становлять ощадні каси та товариства взаємного кредитування, що створюються переважно за ініціативи міських чи земських органів влади або ж за професійною ознакою. Майже відсутньою є інформація за розвиток кредитної кооперації на селі, а отже це питання потребує додаткового вивчення.

Список використаної літератури

1. Белов Ю. Алчевские: По публикациям городских газет. Алчевск: С.А. Бондаренко, 2008. С. 139–140.
2. Веселовский Б. История земства [в 4 т.]. СПб., 1909–1911. Т. 2. 1909. 703 с.
3. Герценштейн М. Харьковский крах: По поводу злоупотреблений в Харьковском земельном и торговом банках. С.-Петербург: Типография Спб. акц. общ. «Слово», 1903. 201 с.
4. Краснікова О. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.): дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04. Полтава, 1999. 232 с.
5. Кириченко В. Українські земельні банки Російської імперії і фінансово-промислові групи. *Право і безпека*. 2012. № 1(43). С. 18–22.
6. Любарска-Письменная М. Клевета: Мой процесс с бароном Н. О. Тизенгаузеном. Москва: Печатня А. И. Снегирёвой, 1906. С. XVIII.
7. Мигулин П. Наша банковская политика (1723–1903 гг.). Харків:

Тип. «Печатное дело», кн. К. Н. Гагарина, Клочковская-51, 1904. 454 с.

8. Мошенский С. Финансовые центры Украины и рынок ценных бумаг индустриальной эпохи. Лондон: Xlibris, 2014. 503 с.

9. Новікова І. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ: КНУ, 2009. 235 с.

10. Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 год / ред. Я. Голяховский. Харьков: Губ. стат. ком., 1864. 358 с.

11. Памятная книжка Харьковской губернии на 1865 год / ред. Я. Голяховский. Харьков: Университетская типография, 1865. 410 с.

12. Панченко А. Документи Харківського земельного банку к. XIX – п. XX ст. у колекції Харківського історичного музею [Електронний ресурс]. *Десяті Сумцовські читання: збір. матер. Всеукр. наук. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження видатного українського вченого, академіка АН України М. Ф. Сумцова*, 16 квітня 2004 р. Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2004>

13. Повне зібрання законів Російської імперії (ПЗЗ РІ). II. Т. 40 (1865 г.). № 42536. Заснування Громадського банку в м. Старобільськ, Харківської губернії. С. 13.

14. ПЗЗ РІ. II. Т. 45 (1870 г.). № 47877. Статут Товариства взаємного кредиту прикажчиків у місті Харків. С. 13–20.

15. ПЗЗ РІ. II. Т. 46 (1871 г.). № 49220. Перейменування Харківського міського громадського банку на Харківський міський купецький банк. С. 82–83.

16. ПЗЗ РІ. II. Т. 47 (1872 г.). № 51339. Статут Товариства взаємного кредиту Ізюмського повітового земства. С. 584–592.

17. ПЗЗ РІ. II. Т. 47 (1872 г.). № 51564. Статут Товариства взаємного кредиту Куп'янського повітового земства. С. 997–1005.

18. Радченко Н. Джерела з історії діяльності кредитно-банківських установ Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). Ужгород: Гражда, 2019. 584 с.

19. Смерть А. К. Алчевского. *Биржевые ведомости*. 1901. 10 мая. С. 1.

20. Снегирев Л. Процесс о злоупотреблениях в Харьковских земельном и торговом банках: Судебное следствие. Приговор палаты. Кассационные жалобы. Судебные прения. Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1903. 1332 с.

21. Ходченко О. З історії розвитку міських громадських банків в Російській імперії та Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2008. Вип. 41. С. 136–144.

References

1. Belov, Y. (2008). The Alchevsk: Based on City Newspaper Publications [Alchevskie: Po publikatsiiam gorodskikh gazet]. (pp. 139–140). Alchevsk: S. A. Bondarenko [in Russian].

2. Veselovsky, B. (1909–1911). The History of Zemstvo [Istoriia zemstva]. Vol. 2. St. Petersburg, 1909. 703 p. [in Russian].
3. Herzenstein, M. (1903). The Kharkiv Collapse: Regarding the Abuses in the Kharkiv Land and Trade Banks [Kharkovskii krakh: Po povodu zloupotreblenii v Kharkovskom zemel'nom i torgovom bankakh]. St. Petersburg: Printing House of the St. Petersburg Joint Stock Company «Slovo». 201 p. [in Russian].
4. Krasnikova, O. (1999). Finance and Credit in the Agriculture of Left-Bank Ukraine During the Era of Free Enterprise (1861–1917) [Finansy ta kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoi Ukrainy epokhy vil'noho pidpriemnytstva (1861–1917 rr.)]. *Ph.D. dissertation*. Poltava. 232 p. [in Ukrainian].
5. Kyrychenko, V. (2012). Ukrainian Land Banks of the Russian Empire and Financial-Industrial Groups [Ukrains'ki zemel'ni banky Rosiis'koi imperii i finansovo-promyslovi hrupy]. *Law and Security*, 1(43), 18–22 [in Ukrainian].
6. Liubarska-Pysmennaia, M. (1906). Libel: My Case with Baron N. O. Tizengauzen [Kleveta: Moi protsess s baronom N. O. Tizengauzenom]. Moscow: A. I. Snegireva Printing House. p. XVIII [in Russian].
7. Myhulin, P. (1904). Our Banking Policy (1723–1903) [Nasha bankovskaia politika (1723–1903)]. Kharkiv: Printing House «Pechatnoe Delo», K. N. Gagarin Book, Klochkivska-51. 454 p. [in Russian].
8. Moshenksy, S. (2014). Financial Centers of Ukraine and the Securities Market of the Industrial Era [Finansovye tsentry Ukrainy i rynek tsennykh bumag industrial'noi epokhi]. London: Xlibris. 503 p. [in Russian].
9. Novikova, I. (2009). Development of the Banking System of Ukraine in the Context of the Formation of the Market Economy (Second Half of the 19th – Early 20th Century) [Rozvytok bankivs'koi systemy Ukrainy v umovakh stanovlennia rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)]. *Ph.D. dissertation*. Kyiv: KNU. 235 p. [in Ukrainian].
10. Memorial Book of the Kharkiv Province for 1864 [Pamiatnaia knizhka Kharkovskoi gubernii na 1864 god]. Edited by Ya. Holyakhovsky. (1864). Kharkiv: Provincial Statistical Committee. 358 p. [in Russian].
11. Memorial Book of the Kharkiv Province for 1865 [Pamiatnaia knizhka Kharkovskoi gubernii na 1865 god]. Edited by Ya. Holyakhovsky. (1865). Kharkiv: University Printing House. 410 p. [in Russian].
12. Panchenko, A. (2004). Documents of the Kharkiv Land Bank at the End of the 19th – Early 20th Century in the Collection of the Kharkiv Historical Museum [Dokumenty Kharkivs'koho zemel'noho banku k. XIX – p. XX st. u koleksii Kharkivs'koho istorychnoho muzeiu]. *Tenth Sumtsov Readings: Collection of Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference Dedicated to the 150th Anniversary of the Birth of the Prominent Ukrainian Scientist, Academician of the NAS of Ukraine M. F. Sumtsov*, April 16, 2004. Retrieved from <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2004> [in Ukrainian].

13. Complete Collection of Laws of the Russian Empire [Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii]. (*CCL RE*). II. Vol. 40 (1865). No. 42536. Establishment of the Public Bank in Starobilsk, Kharkiv Province [in Russian].

14. *CCL RE*. II. Vol. 45 (1870). No. 47877. Charter of the Mutual Credit Society of Clerks in Kharkiv [Ustav Obshchestva vzaimnogo kredita prikazchikov v g. Kharkov]. pp. 13–20 [in Russian].

15. *CCL RE*. II. Vol. 46 (1871). No. 49220. Renaming of the Kharkiv City Public Bank to the Kharkiv City Merchant Bank. [Pereimenovanie Kharkovskogo gorodskogo obshchestvennogo banka na Kharkovskii gorodskoi kupecheskii bank]. pp. 82–83 [in Russian].

16. *CCL RE*. II. Vol. 47 (1872). No. 51339. Charter of the Mutual Credit Society of the Izium County Zemstvo [Ustav Obshchestva vzaimnogo kredita Iziumskogo uezdnogo zemstva]. pp. 584–592 [in Russian].

17. *CCL RE*. II. Vol. 47 (1872). No. 51564. Charter of the Mutual Credit Society of the Kupiansk County Zemstvo [Ustav Obshchestva vzaimnogo kredita Kupianskogo uezdnogo zemstva]. pp. 997–1005 [in Russian].

18. Radchenko, N. (2019). Sources on the History of Credit-Banking Institutions in Dnieper Ukraine (Second Half of the 19th – Early 20th Century) [Dzherela z istorii diial'nosti kredytno-bankivs'kykh ustanov Naddniprians'koi Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)]. Uzhhorod: Grajda. 584 p. [in Ukrainian].

19. The Death of A. K. Alchevsky [Smert' A. K. Alchevskogo]. *Stock Exchange News*. (1901, May 10). p. 1 [in Russian].

20. Snegirev, L. (1903). Protsess o zloupotrebleniiakh v Kharkovskikh zemel'nom i torgovom bankakh: Sudebnoe sledstvie. Prigovor palaty. Kassatsionnye zhaloby. Sudebnye preniia [The Case of Abuses in the Kharkiv Land and Trade Banks: Judicial Investigation. Verdict of the Chamber. Cassation Appeals. Judicial Debates]. Moscow: A. I. Snegireva Printing House. 1332 p. [in Russian].

21. Khodchenko, O. (2008). On the History of the Development of City Public Banks in the Russian Empire and Ukraine (Second Half of the 19th – Early 20th Century) [Z istorii rozvytku mis'kykh hromads'kykh bankiv v Rosiis'kii imperii ta Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)]. *History of National Economy and Economic Thought of Ukraine*, (41), 136–144 [in Ukrainian].

Радченко Н. М. Розвиток кредитно-банківської мережі у містах Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

У даній статті розглядаються причини заснування і розвитку кредитно-банківських установ в містах Харківській губернії як складової частини економіки українського міста протягом XIX – початку XX ст. Метою дослідження є аналіз впливу кредитно-банківських установ на економічний і соціальний розвиток міст Харківської губернії протягом

XIX – початку XX ст., розбудову міської інфраструктури. Методи дослідження у статті добиралися відповідно до мети та опиралися на принцип історизму. Представлені вони загальнонауковим методом аналізу і спеціально науковими історико-порівняльним та історико-генетичним методами. Застосування цих методів дозволило послідовно простежити процес формування і розвитку історичних знань з досліджуваної проблематики. Реконструйовано мережу банків і установ дрібного кредитування міст Харківщини даного періоду. Висновки. Виокремлено низку завдань, які потребують подальших дослідницьких зусиль науковців різних держав.

Ключові слова: місто, міська інфраструктура, міські банки, громадські банки.

Radchenko N. Development of the credit-banking network in the cities of the Kharkiv province in the 19th – early 20th centuries

This article examines the reasons for the establishment and development of credit and banking institutions in the cities of Kharkiv province as part of the economy of the Ukrainian city during the 19th – early 20th centuries. The purpose of the study is to analyze the impact of credit and banking institutions on the economic and social development of the cities in the Kharkiv province during the 19th – early 20th centuries, as well as on the development of urban infrastructure. The research methods in the article were selected in accordance with the purpose and based on the principle of historicism. They are represented by a general scientific method of analysis and special scientific historical-comparative and historical-genetic methods. The application of these methods allowed us to consistently trace the process of formation and development of historical knowledge on the issues under study. Scientific novelty. The network of banks and small credit institutions of the cities of the Kharkiv province in this period was reconstructed. Conclusions. The formation of the credit and banking network was associated primarily with the development of cities. It was not until the last third of the nineteenth century that credit and banking institutions were beginning to play a significant role in urban life. The emergence of banks and small credit institutions took place primarily in cities, where reliable lending was needed by merchants and industrialists, as well as a certain part of the traders and craftsmen. However, the population's need for affordable small loans was not addressed. A number of tasks that require further research of scientists from different countries have been identified.

Key words: city, urban infrastructure, municipal public bank, the Kharkiv province.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 22.05.2024 р.

Прийнято до друку 21.06.2024 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.